

TÜRK YURDU

ARALIK 2023 • YIL 112 • SAYI 436 • FİYAT 100 TL

DÜNYALAR ARASINDA, DÜNYAMIZIN PEŞİNDE: CUMHURİYETİMİZİN 100. YILINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE- AZERBAJCAN İLİŞKİLERİ

Orkhan Valiyev*

Giriş

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri siyaset kuru-
munca “bir millet iki devlet” kodlamasıyla gün-
demde tutulmuşsa da akademik araştırmalar
siyasete paralel devam edememiştir. O nedenle
iki ülkenin birbirini tanımada belirli boşluk-
ların olduğunu itiraf etmek gerekmektedir. Söz
gelimi, Türk akademisinde Azerbaycan siyasi
düşüncesi, siyasi hayatı, siyasi tarihi vs. dersler
okutulmadığı gibi Azerbaycan üniversitelerinde
de benzer sorunların olduğunu gözlemek
mümkündür. Bilhassa Karabağ zaferinden son-
ra akademik ilişkilerin farklı bir boyut kazandığı
gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada Türkiye-Azerbaycan ilişkileri;
“Kafkas İslam Ordusu: Başlangıç”, “Cumhuri-
yet Sonrası: Azerbaycanlı Muhacirler”, “Soğuk
Savaşı Dönemi: Sessizlik”, “Bağımsızlık: Ba-
ğımsızlık ve “İşgal Yıllarında İlişkiler: Coşku ve
Mücadele”, “Karabağ Zaferi” ve “Şuşa Beyanna-
mesi: Kurumsallaşma Dönemi” başlıklarıyla ele
alınmıştır.

Kafkas İslam Ordusu: Başlangıç

On dokuzuncu yüzyıl modern dünyanın siya-
sal inşa süreci olarak görülebilir. Zira ulus dev-
letlerin kitlesel doğumu on dokuzuncu yüzyılda
vuku bulmuştur. O nedenle milliyetçiliğin doğu-
şundan bahsedilirken on dokuzuncu yüzyıl bir
bütün olarak dikkate alınmaktadır. Bu makale-
nin ana konusu olan Türkiye (Osmanlı) ve Azer-
baycan, on dokuzuncu yüzyılı farklı bağlamlarda
olmak suretiyle modernleşmeyle geçirmişlerdir.
Osmanlı Devleti on dokuzuncu yüzyıl sonu ve
yirminci yüzyıl başlarında siyasi ve doktrinal
parçalanmayı önlemek için Yusuf Akçura'nın
Türkçülüğün manifestosu niteliği taşıyan *Üç
Tarz-ı Siyaseti*'nde ifade ettiği üzere Batı'dan ist-
tifa suretiyle üç siyaset geliştirmiştir (Akçura,
2020, s. 75). Buna mukabil Azerbaycan aynı ta-
rihlerde önce 1805 Kürekçay Antlaşması; 1813
Gülüstan ve nihayet 1828 Türkmençay antlaş-
malarıyla İran ve Rusya arasında parçalanmış,
Azerbaycan'ın sömürge olma süreci başlamıştı.
Dolayısıyla Azerbaycan'ın modernleşme süreci
başlangıçta sömürgelelikten kurtulma şeklindeki
politik ihtiyacı doğrultusunda gelişmiştir (Va-
liyev, 2020a, s. 7, 8). Süreç Azerbaycan'ı kendi
kaderini tayine doğru götürmüş ve Azerbaycan

*Dr. Öğr. Üyesi, Hazar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Felsefe Bölümü, Bakü, Azerbaycan
ovaliyev@khazar.org

milli hareketi Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir (Valiyev, 2020b, s. 200-212). Ezcümle, iki ülke arasında ilişkilerin inşa edilebilmesi için devletlerin varlığı gerekmektedir. Bu doğrultuda her ne kadar kısa süre yaşamış olsa dahi ilk modern Azerbaycan devleti olma özelliğine sahip Azerbaycan Cumhuriyeti Kafkas İslam Ordusu'nun hareketi neticesinde Osmanlı (Türkiye) ile kurumsal ilişkilerin temelini atmıştır.

Malum olduğu üzere 1917 Devrimi sonrasında Güney Kafkasya'nın üç halkı ortak politik yapılarını oluşturmaya çalışsalar da tarihsel nedenler ve dışarıdan müdahaleler, kurulan yapının sürdürülmesini imkânsız kılmıştır. Gelişmeler doğrultusunda Azerbaycan Milli Şurası 28 Mayıs 1918'de başkent olması düşünülen Bakü'nün işgal altında bulunması hasebiyle cumhuriyeti Tiflis'te ilan etmiştir. Uzun süren Çarlık sömürge idaresi Azerbaycan Türkleri'nin devlet geleneğini kesintiye uğratmıştır. Bu durum genç cumhuriyetin nitelikli ve hazırlıklı nizami ordu kurulum sürecini zora sokmuştur. Elbette cumhuriyet iki sene gibi kısa süreye rağmen modern Azerbaycan ordusunun temellerini atmıştır. Ancak Bakü'nün işgalden kurtarılması doğrultusunda destek ihtiyacı hasıl olmuştur. Dolayısıyla Bakü'nün işgalden kurtarılması için kendi ordularının yanı sıra nizami bir ordunun desteğine ihtiyaç olmuştur. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun varlığı bu anlamda askerî geleneği, tecrübesi kesintiye uğramış bir ulusun kendi toprağında egemenliğini tesis etme yolundaki mücadelede etkili olmuştur. Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'a destek için gönderilmesi Azerbaycan ve Türkiye arasındaki siyasal, askerî ilişkinin modern başlangıcı olarak görülebilir. Daha açık bir ifade ile iki ülke arasındaki münasebetlerin milli zeminde yürütülmesine ilişkin mihenk taşı olarak kabul edilebilir. Zira on dokuzuncu yüzyıl sonu itibarıyla Azerbaycan aydınları Milliyetçi (Türkçü) kaygılar başta olmak üzere Çarlık Rusya'sından Osmanlı'ya okumak veya başka vesilelerle iltica etmeye başladılar. Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya'ya gelişi kurumsal iş birliğini başlatmıştır. Buna mukabil siyasal haritada değişikliğe neden olacak Birinci Cihan Harbi Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiş; savaş sonucunda vuku bulan anlaşma gereği Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'ı

terk etmek durumunda kalmıştır.

Kafkas İslam Ordusu'nun kısa süre dahi olsa Azerbaycan'da bulunması modern ilişkilerin başlangıç safhası olarak görülebilir. Öte yandan Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin iki egemen devletin ilişkileri olduğu görülecektir. Halbuki Güney Kafkasya'da o tarihlerde oluşacak Ermenistan başından itibaren itaat altında olmuştur. Öte yandan, Bakü'nün işgalden kurtarılmasında Kafkas İslam Ordusu'nun yadsınmaz bir desteği olmuştur ve bugün dahi Kafkas İslam Ordusu Bakü'nün kuruluş kutlamalarının ana temalarından olmayı devam etmektedir.

Cumhuriyet Sonrası: Azerbaycanlı Muhacirler

1917 Devrimi Azerbaycan için kendi kaderini tayin imkânını mümkün kılmış ve Azerbaycan Milli Şurası cumhuriyeti ilan etmiştir. Cumhuriyet kendi varlığını korumak ve tanıtmak için Vercay'a delegasyon göndermiştir. Ancak bilindiği üzere dönemin siyasal şartları ve bağlamı gereği Azerbaycan Cumhuriyeti'nin savaşta kazanılacağı oluşturulan uluslararası hukuk tarafından tanınmasını mümkün kılmamıştır. Dolayısıyla 28 Mayıs 1918'de ilan edilen cumhuriyet 23 ay sonra 28 Nisan 1920'de Bakü'nün işgaliyle son bulmuştur. İşgalden sonra kurucu elit ve aydınların önemli bir kısmı Türkiye'ye göç etmişlerdir. Böylelikle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Azerbaycanlı muhacirlerin dönemi başlamıştır. Cumhuriyeti ilan eden Milli Şura'nın başında olan Mehmet Emin Resulzade bunların başında gelmiştir. Bunun yanı sıra daha önceden Türkiye'ye yerleşmiş ve yeni Türk devletinin kurulmasında bilfiil hizmetlerde bulunmuş aydınlar da olmuştur. Bunlar arasında Türk milliyetçiliği fikriyatının filizlenmesinde öncü isimlerden olmuş Ali Bey Hüseyinzade ve siyasete de girerek cumhuriyetin inşasında belirleyici katkıları olmuş Şuşalı (Karabağ) Ahmet Ağaoğlu'nun isimleri zikredilebilir. Daha nice ismi zikredilmeyen Azerbaycan devlet adamı ve aydını Azerbaycan Cumhuriyeti'nin işgalinden sonra Anadolu'ya göç etmiş ve yeni Türkiye'nin inşasında önemli katkılar sunmuşlardır. Akademide Prof. Dr. Ahmet Çelebioğlu gibi önemli aydınlar da yerini almış; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne katkı sunmuş

beraber Azerbaycan davasına da hizmet etmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu hususta Mehmet Emin Resulzade'nin bilhassa yazı hayatını vurgulamak gerekmektedir. Zira muhacirlik yıllarında çeşitli yayın organlarında kendi deyimiyle "Azerbaycan Davası"na ilişkin düzinelere makale yazmış; demek kurmuştur. Dolayısıyla işgale rağmen Anadolu'ya göç etmiş cumhuriyet kurucuları, aydınları Türkiye'de bir anlamda iki ülke arasındaki ilişkilere hizmet etmişlerdir. Bu doğrultuda bu dönemde iki ülke arasında doğrudan fiziki ilişkiler mümkün olmasa da Azerbaycanlı muhacirler iki ülke arasındaki ilişkilerin elçileri olarak çalışmışlardır. Nitekim Sovyetler dağıldıktan sonra muhacirlerin katkısı gün yüzüne çıkmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi: Sessizlik

ABD'nin Japonya'ya attığı atom bombalarından sonra İkinci Cihan Harbi'nin bitmesi ve barış anlaşmasının imzalanması insanlık adına bir umut olmuştur. Ancak ABD ve Sovyetler arasındaki anlaşmazlık dünyayı iki kutuplu bir evreye itmiştir. Türkiye rasyonel ve pragmatik bir söylem ve stratejiye sadık kalmış ve İkinci Savaşa doğrudan katılmamıştır. Buna rağmen Soğuk Savaş, dünyanın geri kalanını olduğu gibi Türkiye'yi de seçim yapmaya itmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti İstiklal Harbi'nde kazanılmış tarihi bir zaferin sonucunda geleneğe uygun olarak başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere askerler tarafından kurulmuş modern bir devlettir. Ancak Türkiye İstiklal Harbi'nde tüm birikimini tüketmek durumunda kalmıştır. O nedenle gerek İkinci Cihan Harbi'nde gerekse de Soğuk Savaş döneminde ihtiyatlı/dengeli dış politika Türk Hariciyesi'nin önceliği olmuştur. Öte yandan, İkinci Cihan Harbi ve Soğuk Savaş dönemi Azerbaycan'da Sovyet sömürgesinin kurumsal bir kimliğe büründüğü dönem olmuştur. Öyle ki 1930'ların sonlarından itibaren Moskova edebiyat başta olmak üzere, milli yaklaşımı ortadan kaldırmak için aydınları karşı kırdeseli baskı/kıym politikası uygulanmıştır.

Bilindiği üzere Soğuk Savaş dönemi dünyayı iki kutuplu bir evreye sürüklemiş ve dünyanın geri kalanını "ya...ya da" prensibine zorlamıştır. Azerbaycan'ın da yirmi yıl sömürgesi altında yaşadığı Sovyet rejimi tam anlamıyla kapalı devre bir sistem kurmuştur. Öyle ki Sovyet Ermenis-

tan'ında yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin dahi Türkiye ile ilişkilerini engelleyebilmek için sınırda sert politika uygulanmıştır. Bütün birikimini ve insan kaynağını İstiklal Harbi'nde harcayan Türkiye gerek İkinci Cihan Harbi'nde gerekse Soğuk Savaş yıllarında proaktif bir dış siyaset izlemeye meraklı ol(a)mamıştır. Elbette Kıbrıs gibi ulusal çıkarları doğrudan ilgilendiren meselelerde tüm zorluk ve tehditlere rağmen belirli politik adımlar atılmış; kararlar alınmıştır. Bilhassa İkinci Cihan Harbi'nden sonra Türkiye iki kutuptan birini terche zorlanmıştır. Daha açık bir ifadeyle Sovyetlere karşı direnc oluşturmak isteyen Türkiye NATO askeri teşkilatına üye olmuştur.

Malum olduğu üzere birinci Azerbaycan Cumhuriyeti tarihte ilk modern Azerbaycan devleti olarak yerini almıştır. Cumhuriyetin en önemli kazanımı olan istiklal, kendi kaderini tayin tecrübesi Azerbaycan'a Sovyet bünyesinde sınırlı da olsa otonom bir statü kazandırmıştır. Ancak bu otonomi Sovyetler dahilinde ekonomik, kültürel işbirliğinden öte gitmemiştir. O nedenle Soğuk Savaş döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkisini "sessizlik" bağlamında kavramsallaştırmak mümkündür.

Bağımsızlık ve İşgal Yıllarında İlişkiler: Coşku ve Mücadele

Bilindiği üzere 1980'lerin sonundan itibaren milliyetçilik tekrardan sahneye çıkmış ve küresel kendi kaderini tayin hareketlerinin lokomotivi haline gelmiştir. Öyle ki liberalizmin kesin zaferinin sonucu olarak tarihin sonu tezleri tekrar gündeme gelmiştir. Hülasa yükselen milliyetçilik Sovyetler'in sonunu getirmiş; sömürge altındaki halklar için yeniden kendi kaderini tayin imkânını doğurmuştur. Sovyetlerin dağılması sonucunda yirminci yüzyıl başlarında Ali Bey Hüseyinzade, Mehmet Emin Resulzade, Ahmet Ağaoğlu gibi aydınların Türk âlemi (Türk dünyası) arzusunun gerçekleşmesinin önündeki "Demir perde" ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla Sovyetlerin kendi feshini ilan etmesi bağımsız Türk devletlerinin doğmasını olanaklı kılmıştır. Hülasa Sovyetlerin ilgası yeni bağımsız Türk devletlerini doğurmuştur. Anlaşılacağı üzere hem Türkiye hem de bilhassa Azerbaycan'da olmak suretiyle milli devre bu dönem siyasetine yön vermiştir. Öte

yandan bahse konu dönemde ne Türkiye Türk dünyasına öncülük edebilecek donanma sahip olmuş ne de genç Türk cumhuriyetleri böylesi bir oluşumda yer alma iradesini gösterebilmişlerdir. Azerbaycan 1980'lerin sonundan itibaren yükselen milliyetçilik ve bağımsızlık duygusu sayesinde Türkiye'yle ilişkilerinde yeni bir safhaya geçmiştir. Bağımsızlığa götüren süreçte verilen mücadele, politik söylem uzun vadede Türk dünyasına ilişkin ideolojik altyapının inşası olarak görülebilir. Ancak bu politika iktidara geldiğinde siyasetin mümkün olana dair karar verme sanatı olduğu gerçeğini gözardı ettiği için siyasal başarısızlıkla yüzleşmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı belirli coşkuya neden olmasına karşın, Azerbaycan topraklarının belirli bir kısmının Ermeni güçlerce işgal edilmesi ilişkileri farklı bir bağlama oturtmuştur. Takiben Haydar Aliyev'in çabaları sonucunda imzalanan ve literatüre "Asın Anlaşması" olarak dahil edilen petrol anlaşması bağımsızlık sonrası Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin çerçevesini belirlemiştir. Böylelikle bağımsızlık sonrasında coşkuya başlayan ikili ilişkiler bilhassa Azerbaycan topraklarının belirli kısmının işgal edilemesiyle mücadeleyle devam etmiştir. Dolayısıyla Birinci Karabağ Savaşı ve işgal bağımsızlık sonrası iki ülke arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemiş ve Türkiye her platformda Azerbaycan'ın uluslararası hukuka uygun taleplerini savunmuş ve desteklemiştir. Bu doğrultuda Ermenistan'la sınır kapıları işgal son bulana ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tanına kadar kapatılmıştır. Türkiye ve Azerbaycan bu çerçevede çeşitli stratejiler geliştirmiştir.

Karabağ Zaferi ve Şuşa Beyannamesi: Kurumsallaşma Dönemi

İkinci Karabağ Savaşı ve zafer Güney Kafkasya'daki iki asırlık siyasal oluşumu sarsmış ve değişime zorlamıştır. Öyle ki hem güçlü NATO ülkesi hem de Türk Devletler Teşkilatı'nın belirleyici güçlerinden olan Türkiye bölgeye geri dönmüştür. Bu doğrultuda Cumhuriyet dönemi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin zirve noktasının Karabağ zaferinden sonra gerçekleşmeye başladığını söylemek mümkündür.

İkinci Karabağ Savaşı hem Azerbaycan hem Türkiye'nin eşgüdümlü politika yürütme bece-

risini test etmiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycan askeriyesinin taktik ve stratejik gelişimi; Türk savunma sanayisinin üretim kapasitesinin gelişme düzeyini de uluslararası kamuoyuna göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İkinci Karabağ Savaşıyla topraklarını işgalden kurtaran Azerbaycan 1828 Türkmençay'da kesinliğe kavuşmuş olan egemenlik sorununu çözmüştür. Bu anlamda Azerbaycan'ın artık oturmuş bir devlet refleksiyle hareket edebilme kabiliyeti kazandığını söylemek mümkündür. Öyle ki yeni ve güçlü Azerbaycan Türkiye için de önemli bir müttefik olarak doğmuştur. Böylesi bir müttefik doğmasında elbette Türkiye'nin katkısı da yadsınmaz. Böylelikle iki Türk devleti Avrasya üzerinde vukur bulması öngörülen değişikliklere karşı Türk dünyasını örgütleyebilmektedir. Nitekim 90'lı yıllardan itibaren konuşulan Türk Devletler Teşkilatı Azerbaycan ve Türkiye'nin öncülüğünde merkezi İstanbul olmak suretiyle tesis edilmiştir. Bu sürecin belirleyici ve umut verici noktası teşkilatın ekonomik, finansal altyapısının inşasının üye devletlerin önceliğinde olmasıdır.

Zaferin ikili ilişkilere bir diğer yansıması, Şuşa Beyannamesi'nin imzalanması ve her iki ülkenin parlamentosunda onaylanmasıdır. Zira Şuşa Beyannamesi ikili ilişkilerin kurumsallaşmasına katkı sunmakla beraber bölgede ekonomik, güvenlik, askeri vs. konularda Türkiye ve Azerbaycan'ın eşgüdümlü refleks gösterme imkanı ve kabiliyetini de zorunlu kılmıştır.

Bu sürecin sonucunda Türk dünyasının Türkiye ve Azerbaycan'ın öncülüğünde şahlanış dönemini yaşadığını gerçekleştirmek mümkündür. Zira TDT'nin ekonomik altyapısının inşası da dâhil olmak üzere kurumsal kimliği kavuşması, geçtiğimiz yüzyılın başlarından itibaren ikili çevrelerce romantik bir fikir olarak kabul edilen Türk dünyasının ekonomi-politiğünün oluştuğunu göstermektedir. Bu anlamıyla Türk dünyası TDT'nin varlığıyla yeni oluşmakta olan ticaret yolunda kurumsal bir varlık gösterebilmektedir. Bununla beraber TDT'nin ekonomik altyapısının, ortak tarih bilincinin daha yolun başında olduğunu; müşterek askeri gücünün ise henüz oluşmadığını dikkate almak gerekmektedir.

Sonuç

Karabağ'da Azerbaycan'ın zaferini sadece toprak bütünlüğünün sağlanması ve egemenlik sorununun çözülmesi olarak görmemek lazımdır. Zira İkinci Karabağ Savaşı başta Türkiye-Azerbaycan olmak üzere Türk devletleri arasındaki ilişkilerin kurumsallaşmasına da katkı sağlamıştır. Türkiye-Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin savaş sonrası dönemde de derinleşerek devam edeceğine işaret etmektedir. Zira Azerbaycan savaştan sonra devletin, bilhassa ordunun yeniden inşasında Türkiye'nin tecrübesinden yararlanmaktadır. Dolayısıyla Birinci Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kafkas İslam Ordusu'nun başlattığı süreç Karabağ Zaferi'yle yeni ve farklı bir evreye ulaşmıştır.

Kaynakça

Akçura, Yusuf. (2020). *Üç Taz-i Siyaset*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.

Valiyev, Orkhan. (2020a). "Milletini ve Devletini Arayan Bir Etnik Grup: Azerbaycan Örneği (1850-1920)." *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 6 (1): 1-15.

Valiyev, Orkhan. (2020b). *Azerbaycan'da Milliyetçilik*. Ankara: Türkiye Notları Yayınevi.